

СЕКЦІЯ 7

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ЦЬКУВАННЯ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ: КІБЕРБУЛІНГ ЯК НЕБЕЗПЕЧНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

BULLYING CHILDREN ON THE INTERNET: CYBERBULLYING AS A DANGEROUS PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Актуальність проблеми кібербулінгу в контексті дитячих небезпек, з якими підліток зіштовхується в Інтернеті, пов'язана зі зростанням ризику шкільного булінгу в умовах упровадження дистанційної освіти. У широкому значенні кібербулінг – це всі психологічні небезпеки в Інтернет-просторі, які діють як тиск, спрямований на індивідуальне ураження людини або групи людей, і відповідають основним критеріям булінгу. У звуженому розумінні кібербулінг описує поведінку здійснення знущань, образ і приниження в Інтернет-просторі та з використанням мобільної телефонії. У статті представлена проблема кібербулінгу як небезпечного психологічного феномену, розглянуто особливості дитячого цькування в просторі Інтернету. Максимальна поширеність Інтернету й пристрасть дітей до соціальних мереж у поєднанні з дефіцитом у них користувальницької компетентності й розуміння необхідності підтримки певної етики спілкування в мережі роблять кіберцькування одним із найсерйозніших сучасних соціальних ризиків у дитячому віці. Розглянуті психологічні аспекти кібербулінгу. Вони пов'язані зі своєрідністю віртуального середовища й відрізняють його від традиційного цькування анонімністю переслідувача та його постійним доступом до можливості переслідування, відсутністю зворотного зв'язку в комунікації переслідувач-жертва й феноменом розгальмовування. Досліджено основні форми кібербулінгу (флеймінг, гриферство, тролінг, наклеп, видачу себе за іншого, розкриття секретів і шахрайство, виключення/остракізм, кіберсталкінг і секстинг), щоб показати специфіку булінг-поведінки дітей в Інтернеті. Засоби припинення та профілактики кібербулінгу мають технічну особливість (блокування користувача, налаштування конфіденційності тощо). Але загалом ці засоби аналогічні з протидією цькуванню поза Інтернетом: це підвищення усвідомленості користувачів у ракурсі допустимих способів поведінки, підтримання та розуміння необхідності гідних стосунків між користувачами (у тому числі в месенджерах із відсутністю модераторів і правил поведінки), по можливості припинення поширення негативних, небезпечних, принизливих висловлювань і зображень.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, Інтернет-простір, месенджер, цькування дітей.

The urgency of the problem of cyberbullying in the context of children's dangers faced by adolescents on the Internet is associated with an increased risk of school bullying in the implementation of distance education. In a broad sense, cyberbullying is all the psychological dangers in the Internet space, which act as pressure aimed at the individual defeat of a person or group of people and meet the basic criteria of bullying. In a narrow sense, cyberbullying describes the behavior of bullying, insults and humiliation on the Internet and with the use of mobile telephony. The article examines the problem of cyberbullying as a dangerous psychological phenomenon and focuses on the specifics of child bullying in the Internet. The maximum prevalence of the Internet and the passion of children for social networks, combined with a deficit in them of user competence and understanding of the need to maintain a certain ethics of communication in the network, make cybercourse one of the most serious modern social risks in childhood. The psychological aspects of cyberbullying are considered. They are associated with the peculiarity of the virtual environment and distinguish it from traditional bullying by the anonymity of the persecutor and his constant access to the possibility of persecution, the lack of feedback in the persecutor-victim communication and the phenomenon of disinhibition. The main forms of cyberbullying (flaming, grieving, trolling, defamation, impersonation, disclosure of secrets and fraud, shutdowns/ostracism, cyberstalking and sexting) are investigated in order to show the specifics of bullying behavior of children on the Internet. Means of suppression and prevention of cyberbullying are technically obstructed (user blocking, privacy settings, etc.). But in general, these means are similar to countering bullying outside the Internet: they are raising the awareness of users in terms of acceptable behaviors, maintaining and understanding the need for decent relationships between users (including in messengers with the absence of moderators and rules of conduct), if possible, stopping the spread of negative, dangerous, demeaning statements and images.

Key words: bullying, cyberbullying, Internet space, messenger, bullying of children.

УДК 159:923 (477.72)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.1.18>

Антонова З.О.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Пермогорська О.І.

магістрант кафедри психології та
педагогіки
Хмельницький національний
університет

Ханецька Н.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. Сучасний простір побутового спілкування характеризується новою та яскравою особливістю, а саме його переміщенням у мережу Інтернет. І якщо для дорослих навички спілкування за допомогою електронної пошти, миттєвих повідомлень, чатів є надбудовою над уже набутими навичками живого спілкування, то сучасні діти й підлітки вивчають процес он-лайн та оф-лайн комунікацій майже одночасно. Для підлітків характерно те, що процес соціалізації переважно переміщається в Інтернет – разом зі знайомствами, референтними групами, освоєнням різних соціальних ролей і норм. Усі ці комунікативні процеси, які відбуваються у звичайному соціофізичному просторі, дублюються, іноді посилюючись, а іноді компенсуючись віртуальним спілкуванням, проте в будь-якому разі набувають нових особливостей [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При повсюдному застосуванні Інтернету й активних віртуальних комунікаціях постає завдання врегулювання цих взаємодій і забезпечення безпеки користувачів, особливо дитячого віку. Незважаючи на поширеність протиставлення «реального» і «віртуального» світів, між ними немає чіткої межі. У нашій державі активно впроваджуються засоби профілактики різних соціально-негативних явищ, у тому числі й у кіберпросторі. Водночас доцільним є дослідження проблеми профілактики кібербулінгу та визначення шляхів її вирішення. Вивченню особливостей поведінки й діяльності дітей в Інтернет-мережі присвячені праці зарубіжних та українських науковців-педагогів (В. Осадчий, О. Пігузов, І. Смірнова), філософів (І. Опаріна, О. Прокопенко, О. Романов, С. Михайлов), соціологів (І. Василенко, О. Путилова, М. Самелюк), психологів (І. Білоус, Т. Вербицька), юристів (Т. Кесареєва, Н. Лебедева). У всесвітній практиці питання проявів і профілактики кібербулінгу досліджували в роботах Л. Найдьонова та О. Барішполець. Ці науковці розглядають кібербулінг з погляду медіакомпетентності. Теоретичні питання діагностики та профілактики кібербулінгу розкрили в працях також О. Блискун, О. Лапа, М. Робін, Є. Кулік. Зокрема, американські науковці Р. Ковальські, С. Лімбер і П. Агатстон розробили класифікацію поведінки, що характерна для кібербулінгу. Психологи О. Биколов і В. Фатурова, педагоги А. Чистяков та О. Кущенко, соціологи О. Горошко, С. Коноплицький, філософи І. Остапенко, В. Кулакова присвятили напрацювання опису характеристик окремих аспектів спілкування в Інтернет-мережі [1].

Постановка завдання. Отже, метою статті є дослідження особливостей кібербулінгу як небезпечного психологічного феномена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми погоджуємося з думкою, що кібербулінг являє собою чітку соціальну проблему й потребує обговорення та пошуку методів вирішення. Ідеться про нову і стрімко поширену за кордоном і в Україні форму цькування за допомогою Інтернету з метою агресивного переслідування людини (дитини). Згідно з Д. Ольвеус, булінг, або цькування – це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що включає нерівність влади або сили. Ця проблема стала однією з найбільш обговорюваних у контексті дитячих колективів як у силу психічної травматизації наслідків, так і через повсюдне й повсякденне розповсюдження [9, с. 15].

Нині, крім традиційного простору булінгу, де дорослі не відстежують ситуацію, – у школі, на шкільному подвір'ї, на шляху до школи й зі школи, у шкільному автобусі, з'явилися Інтернет-месенджери. Вони активно застосовуються тими, хто хоче здійснювати цькування, не наближаючись до своєї жертви наживо. Агресивне переслідування людини набуло нових форм із застосуванням різноманітних сучасних технологій. Ці форми цькування – кібербулінг, викликають сильну тривогу в дітей, батьків і спеціалістів різних галузей. Особливість інформаційних процесів в Інтернеті полягає в тому, що звітти нічого нікуди не зникає. І тому навіть неперевірена інформація залишається там назавжди. Чим довше буде виправдовуватися невинний, чим довше буде його діалог із кимось невидимим, тим вища загроза психологічної безпеки жертви наклепу. Особливістю кібербулінгу може бути те, що кіберцькування здійснюється через соціальні або національні мотиви, фактично являючи собою різновид екстремістських дій. Відомі випадки суїцидів, скоєних підлітками після кіберпереслідування [3].

Підлітки є найбільш вразливою групою для кібербулінгу. Зростає популярність соціальних мереж, де користувач створює собі індивідуальний профіль і закликає всіх розповсюджувати інформацію різного ступеня відвертості. При цьому розуміння ризиків, пов'язаних із відсутністю конфіденційності, з порушенням особистих меж і можливістю зловживання доступною інформацією, у підлітків, як і в дорослих недосвідчених користувачів, часто недостатне.

Кібербулінг (від англ. Cyberbullying), електронне цькування (electronic bullying), соціальна жорстокість онлайн (online social cruelty) – це окремий різновид цькування, яке визначається як навмисні агресивні дії, систематично здійснювані групою або індивідом протягом певного часу з використанням електронних форм взаємодії та спрямовані проти жертви, яка не може себе захистити [4, с. 376]. Кібербулінг перед-

бачає використання електронної пошти, миттєвих повідомлень, веб-сторінок, блогів, форумів і чатів, SMS-повідомлень, онлайн-ігор та інших інформаційних технологій комунікації [6, с. 27]. Деякі фахівці вважають, що кібербулінг можливий тільки серед дітей і підлітків, а коли ним займаються дорослі, це варто називати «кіберхарасмент» (cyber harassment) або «кіберсталкінг» (cyber-stalking) [5, с. 98]. Інші пропонують використовувати термін «кібернецивілізованість» (cyber incivility) [4].

Як і традиційний булінг, кібербулінг може бути прямим і непрямим. Прямий кібербулінг – це безпосередні атаки на дитину через електронні листи або повідомлення в месенджерах. При непрямому в процес цькування жертви залучаються інші люди (як діти, так і дорослі), не завжди за їхньою згодою; переслідувач може зламати акаунт жертви й розсилати з нього повідомлення знайомим, руйнуючи комунікативне поле жертви й породжуючи сумнів у її моральних якостях. Одна з найбільш загрозливих ситуацій – коли переслідувач публікує в мережі інформацію, яка в дійсності піддає жертву небезпеці, наприклад, від її імені розміщує оголошення про пошук сексуальних партнерів. Як і традиційне цькування, кібербулінг включає континуум вчинків, на одному полюсі якого дії, які важко розпізнаються оточуючими як переслідування, а на іншому – жорстоке поводження агресора, яке може призводити навіть до смерті жертви.

Р. Ковальські, С. Лімбер наводять такі найпоширеніші способи цькування в електронному просторі. Найбільш емоційно бурхлива форма кібербулінгу – це флеймінг (англ. Flaming – займання), який починається з образ і переростає в швидкий емоційний обмін репліками, зазвичай публічно, рідше в приватному листуванні [7]. Відбувається між двома співрозмовниками спочатку з рівними позиціями, однак раптово агресія вносить дисбаланс, що посилюється за рахунок того, що учасник не знає, кого його противник може залучити на свою сторону в цій битві. Відвідувачі форуму, свідки можуть приєднуватися до однієї зі сторін і продовжувати агресивне листування, не до кінця розуміючи початковий сенс конфлікту й часто розглядаючи ситуацію як ігрову, на відміну від ініціаторів агресивного діалогу. Схожою до флеймінгу, але односпрямованою формою булінгу є харасмент (англ. Harassment – утиск) – це адресовані конкретній людині наполегливі або повторювані слова і дії, які викликають у неї роздратування, тривогу і стрес, при цьому не мають розумної мети. Кіберхарасмент зазвичай виражається в повторюваних образливих повідомленнях жертві, від яких вона відчуває себе морально знищеною. Вона не може відповісти на ці звернення через страх або

неможливість ідентифікувати переслідувача, а іноді ще й змушена оплачувати отримані повідомлення [5, с. 69].

Ще однією формою харасменту є тролінг: кібертролі (cyber trolls) публікують негативну, тривожну інформацію на веб-сайтах, сторінках соціальних мереж, навіть на меморіальних сторінках, присвячених померлим людям, провокуючи сильну емоційну реакцію. «Реальних» тролів зазвичай називають провокаторами – це ті, хто використовують «слабкі місця» інших людей, щоб за допомогою маніпуляції зачепити людину й отримати задоволення від її афективного вибуху. Агресор у цьому разі переживає відчуття всемогутності за рахунок влади над жертвою, над її емоційним станом.

Близьким за змістом, але менш маніпуляторським і більш агресивним є кіберсталкінг (cyberstalking; від англ. To stalk – переслідувати, вистежувати) – використання електронних комунікацій для переслідування жертви через повторювані повідомлення, що викликають тривогу й роздратування. Крім того, сором, тривогу або страх може викликати секстинг (sexting, від англ. Sex – секс і text – текст) – це розсилка або публікація фото- й відеоматеріалів з оголеними та напівоголеними людьми. Чим старші діти, тим вища ймовірність їх залучення в секстинг. Якщо частина людей розсилає такі повідомлення з метою гармонійних стосунків у парі, то інші переслідують мету цькування й заподіяння шкоди, наприклад, викладаючи в Інтернет фотографії оголеної колишньої подружки як помсту через хворобливий розрив взаємин [4, с. 66].

Ще однією формою переслідування в Інтернеті є поширення наклепу (denigration) – це публікація й розсилка принижуючої та неправдивої інформації про людину, її спотворених зображень, що шкодить її репутації тощо. Однією з форм наклепів є «онлайн слімбуки» (online slam-books). Слімбуки – зошити, у яких однокласники розміщують різні рейтинги й коментарі, наприклад, «хто найкрасивіша дівчина в класі», «хто одягається гірше всіх» тощо. Відповідно, «онлайн слімбуки» – створені для розваги сайти, де однокласники публікують подібні рейтинги й коментарі, часто грубі та неприємні. Платформою для цього часто слугують розважальні сайти, орієнтовані на студентів і школярів. Деякі люди відвідують їх не для того, щоб поспілкуватися й залишити коментар, а просто для того, щоб перевірити, чи не стали самі черговим об'єктом наклепу та злісної розваги знайомих [1; 2].

Також помилкова інформація поширюється в разі видавання себе за іншу особу (impersonation). Переслідувач, використовуючи викрадений пароль, з акаунтів жертви й начебто від її персони розсилає негативну, жорстоку або неадекватну інформацію іншим

знайомим. Жертва відчуває сильне приниження при отриманні зворотного зв'язку й часто втрачає друзів. Крім того, переслідувач за допомогою пароля може змінювати персональний профіль жертви на веб-сайті, розміщувати там недоречну, образливу інформацію, розсилати загрозові або принижуючі повідомлення з електронної адреси жертви.

Розкриття секретів і шахрайство включає поширення в мережі особистої, секретної, конфіденційної інформації про жертву. Ця форма схожа на розкриття секретів у реальному житті, яке також супроводжується переживаннями сорому і страху бути відторгнутим з боку жертви й відрізняється лише кількістю можливих свідків.

Видалення з онлайн-спільнот – остракізм, може переживатися дитиною як соціальна смерть. Виключення може відбуватися в будь-яких захищених паролем середовищах або через видалення зі «списку друзів» (buddy list). Часто після виключення дитина вступає в інші групи (зокрема тематично присвячені помсті першій спільноті), і це дає змогу частково впоратися з переживаннями; безліч «спільників» наділяють дитину наснагою та підсилюють віру в можливість помститися за остракізм – самостійно або за допомогою членів нової групи. Важливість для дитини її визнання спільнотою експлуатується також при публікації відеозаписів фізичного насилля чи хуліганського нападу (video recording of assaults/happy slapping and hopping). Happy slapping – хуліганський напад на перехожого групою підлітків, під час якого один із хуліганів знімає те, що відбувається, на відеокамеру мобільного телефону. Для посилення почуття приниження в жертви переслідувачі викладають відеозапис нападу в Інтернет, де тисячі глядачів можуть дивитися й коментувати його [2].

Отже, основні мотиви цькування в Інтернеті – експлуатація значущості референтної для жертви спільноти (залучення безлічі свідків значно підсилює переживання сорому, страху, безпорадності й відкидання); безконтрольне поширення будь-якої (помилкової, ганебної, конфіденційної) інформації; провокація гіпертрофованого афективного зворотного зв'язку від жертви. Метою кібербулінгу є погіршення емоційного стану жертви та руйнування її соціальних відносин.

Особливостями кібербулінгу є наявність анонімності, безперервності, незліченних невидимих свідків, відсутність зворотного зв'язку й феномен розгальмовування. На відміну від традиційного цькування, де агресор відомий і його можна спробувати уникнути фізично, у кіберпросторі переслідувач часто анонімний. Жертва не знає, один переслідувач чи їх декілька; хлопчик це чи дівчинка; який його вік; чи знайомі вони тощо. Така

невизначеність посилює тривогу, жертва може починати фантазувати про могутність і силу агресора, а разом із цим про власну незахищеність і вразливість, спираючись на особистий минулий досвід, персональний переживання [8, с. 79]. Отже, кібербулінг стає особливо небезпечний для дітей і підлітків, що мають травматичний досвід або переживають депривацію всередині сім'ї.

Невизначеність підкріплюється безперервністю: цькування через Інтернет і мобільні телефони може не припинятися ні вдень, ні вночі. Одне опубліковане повідомлення може працювати як багаторазовий акт цькування, викликаючи все нові болючі для жертви коментарі, а жертва сама може перечитувати отриманий образливий або загрозовий текст і переживати ретравматизацію. Оскільки Інтернет виконує комунікативну функцію і є простором соціалізації, жертва може переживати ситуацію цькування як повну втрату можливостей для побудови стосунків, розвитку, соціалізації. На страх переслідування в дитини накладається страх позбавлення доступу до мережі.

У ситуації кібербулінгу переслідувач не бачить виразу обличчя жертви, не чує її інтонацій і не знає про її емоційні реакції: e-mail або миттєві повідомлення дають йому змогу дистанціюватися від них. Жертва також не може бачити переслідувача, уявляти його, інтерпретувати інтонації, що ускладнює для неї зчитування сенсу, вкладеного в послання переслідувача. Редукція емоційного складника в електронних листах, миттєві повідомлення призводять до сильного непорозуміння між учасниками комунікації і при цьому до його недооцінки. Отже, комунікація спотворюється в обидві сторони, при цьому учасники можуть про це не здогадуватися [9, с. 15–28].

Дозволена в Інтернеті анонімність змінює поведінку людей. Можливість бути прихованим призводить до феномена розгальмування (disinhibition): без загрози покарання й соціального несхвалення люди говорять і роблять речі, які б не стали говорити й робити відкрито, дозволяють собі набагато більше, ніж звикли у звичайному житті, де вони несуть відповідальність за свої вчинки та висловлювання. Ця анонімність – швидше ілюзія, ніж дійсність, проте, навіть будучи ідентифікованим, переслідувач може стверджувати, що хтось інший скористався його акаунтом, щоб здійснювати цькування, і намагатися ухилитися від покарання.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, ми показали, як тенденція переміщення традиційних форм взаємодії у віртуальний простір трансформує способи організації ситуацій цькування. Можливість уникнути особистого контакту при агресивній взаємодії призводить до знеособлення учасників,

відчуття нереальності того, що відбувається в переслідувача, і до того, що переслідування стає ще більш жорстоким у своїй безмежності. Ми позначили низку відмінностей в спілкуванні в Інтернеті й у реальності. Однак серед користувачів рідко практикується аналіз того, що відбувається, немає виразної «системи безпеки» поведінки в Інтернеті й виразних етичних стандартів. І дуже важливо особливо для дитячої та підліткової аудиторії розвивати усвідомлене й ціннісне ставлення до своєї поведінки в Інтернеті і транслювати послідовну систему запобіжних заходів, щоб знизити ризик перетворення дитини на жертву або ініціатора кіберпереслідування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов А.А. Психологический анализ причин подросткового кибербуллинга. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskii-analiz-prichin-podrostkovogo-kiberbullinga> (дата звернення: 27.09.2020).
2. Десять форм кибербуллинга от kids.kaspersky.ru. URL: <http://stop-ugroza.ru/life/10-formkiberbullinga-ot-kids-kaspersky-ru/> (дата звернення: 24.09.2020).
3. Козонина А. Кибербуллинг: как устроена травля в интернете и почему с ней надо бороться. URL: <http://www.furfur.me/furfur/changes/changes/218033-bul> (дата звернення: 10.10.2020).
4. Макарова Е.А. Психологические особенности кибербуллинга как формы интернет-преступления. *Российский психологический журнал*. 2016. № 3. С. 293–311.
5. Найдьонова Л.А. Кибербулинг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Київ, 2011. 34 с.
6. Найдьонова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.
7. Таранова Т.Н. Психолого-педагогическая характеристика буллинга в общеобразовательной школе. Научное сообщество студентов XXI столетия. *Гуманитарные науки : сборник статей по мат. XXVI Междунар. студ. науч.-практ. конф.* № 11 (25). URL: [http://sibac.info/archive/guman/11\(26\).pdf](http://sibac.info/archive/guman/11(26).pdf) (дата звернення: 25.09.2020).
8. Фадеева М.В. Структура психологической готовности учителя до надання психологической помощи дитині – жертві кибербуллингу. *Проблемы современной педагогической освіти. Серия «Педагогика и психология» : сборник статей*. Ялта : РВВ КГУ, 2013. № 39 (1). 316 с.
9. Хухлаева О.В. Коррекция нарушений психологического здоровья дошкольников и младших школьников. Москва : Академия, 2003. 110 с.